

Zoete stilte

De Christus-Johannesgroep

Bijna twee jaar duurde de restauratie van de beeldengroep *Johannes rust aan de borst van Jezus*. Sinds 1900 is het een topstuk van Museum Mayer van den Bergh en sinds 2019 ook van de Vlaamse Gemeenschap. De beeldengroep is bijna levensgroot en werd ruim zevenhonderd jaar geleden uit één stuk notenhout gekapt en gesneden door Meester Heinrich von Konstanz.

LEEN HUET

De Christus-Johannesgroep werd rond circa 1280-1290 door Meester Heinrich von Konstanz gemaakt voor het dominicanessenklooster Sankt Katharinental bij Diessendorf (Zwitserland). “Sint-Johannesbeeld werd door Meester Heinrich, de beeldhouwer uit Konstanz, uit een notelaar zo mooi gemaakt, dat het iedereen verwonderde, de meester zelf ook.” Zo lezen we het in de kloosterkroniek. Wie het beeld bekijkt, begrijpt meteen waarom de beeldhouwer misschien zelf verbaasd was door het resultaat van zijn werk: de Christus-Johannesgroep ademt sereniteit, rust, vertrouwen, liefde en harmonie.

Meester Heinrich, uit de bisschopsstad Konstanz, zou nog meer mooie beelden snijden: met name de *Ontmoeting tussen Maria en Elisabeth* van het Metropolitan Museum in New York is even innig en ontroerend als de Christus-Johannesgroep, zij het in een kleiner formaat. Maar het lijdt geen twijfel dat Meester Heinrich met zijn beeld voor Sankt Katharinental de allermooiste voorstelling van Jezus en Johannes tijdens het Laatste Avondmaal heeft vervaardigd. Het thema was geliefd in vrouwenkloosters uit de regio Zwaben en de Bovenrijn, maar de andere bewaarde beelden uit die streek ogen nu eens wat plomper, dan weer wat weker, en zelfs op oude zwart-witfoto's kun je zien dat ze minder indruk nalaten. Ze zijn ook allemaal uitgevoerd in andere houtsoorten of materialen.

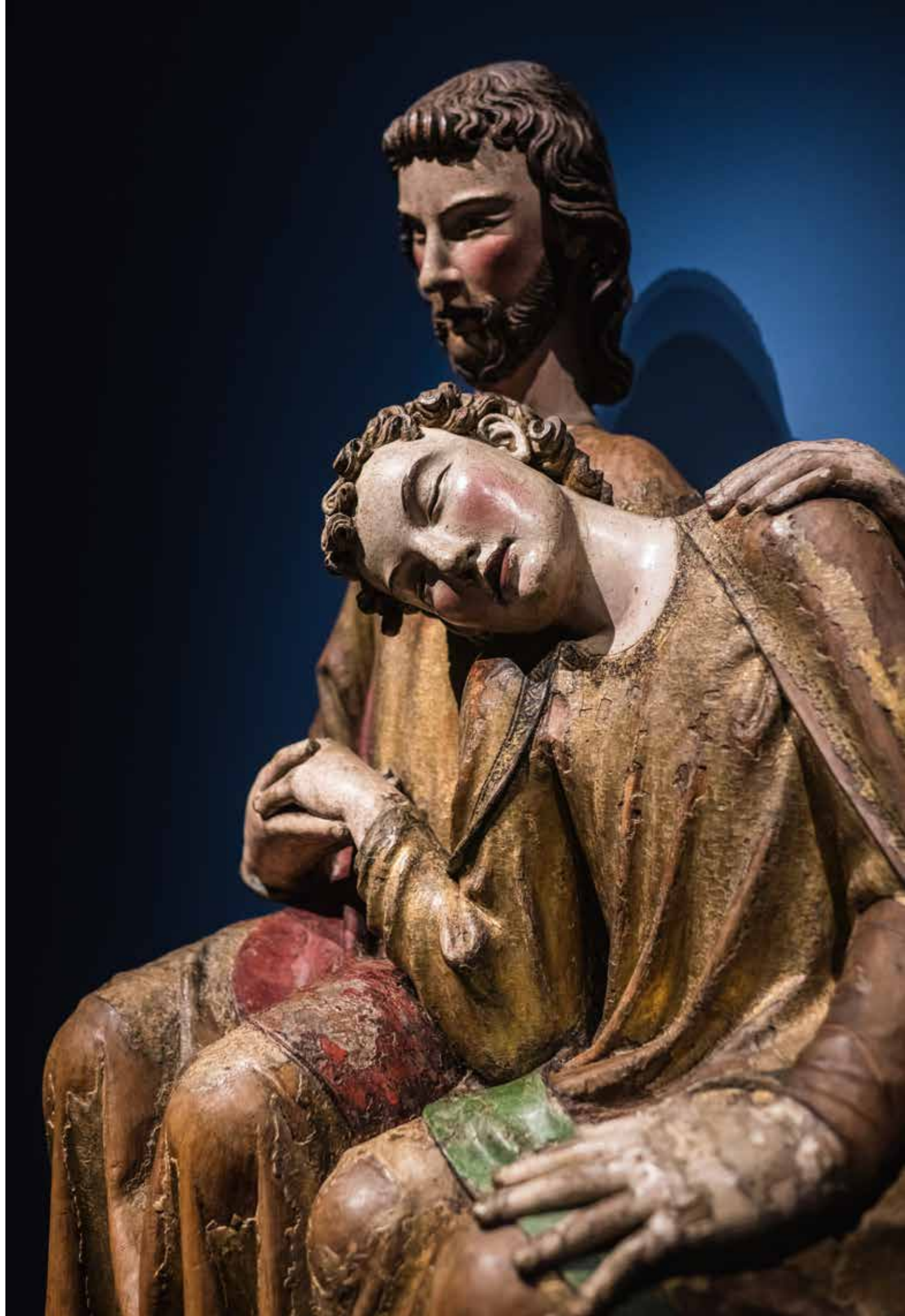
Lievelingsleerling

Waarom hielden de dominicanessen van Diessendorf omstreeks 1300 zoveel van deze voorstelling? Het beeld beantwoordde aan de mystieke neiging van die tijd om het geloof intens en emotioneel te beleven, zich te vereenzelvigen met de menselijke lotgevallen van Christus. De apostel Johannes stond van oudsher bekend als de lievelingsleerling, de vertrouweling die later ook een mystieke ziener werd als schrijver van de

Apocalyps. Tijdens het Laatste Avondmaal zou hij aan Christus' borst hebben gerust. De apostel Johannes verwoordde het zo: “Een van de leerlingen, zijn naaste tafelgenoot, rustte aan het hart van Jezus: het was de leerling van wie Jezus hield.” Dat moment van eenheid en vertrouwen zien we hier. Al eeuwenlang werd dit moment ook geïnterpreteerd als een symbool van de innige relatie tussen Christus en de schouwende ziel van de religieuze. Kortom, de kloosterzusters zagen hier hun liefde voor Christus en Zijn liefde voor hén aanschouwelijk en ontroerend voorgesteld, in het koor van hun kerk.

De emotionele kracht van het beeld was zo groot, dat het problemen veroorzaakte. In het klooster werd van oudsher ook Johannes de Doper vereerd, de profeet die Christus had gedoopt in de Jordaan. Meer een doener dan een denker of een mysticus. Ook van De Doper bezat het klooster een eikenhouten beeld, minder sprekend dan de Christus-Johannesgroep, wellicht ook gesneden door Meester Heinrich von Konstanz (nu bewaard in het Musée des Arts Décoratifs in Parijs). Er ontstonden twee partijen onder de zusters, de bewonderaars van Johannes de Evangelist of evangelisterinnen en de aanhangers van De Doper of baptisterinnen. Een zuster, Claranna van Hohenberg, zou De Doper op zijn feestdag 24 juni zelfs brutaalweg een houten knecht hebben genoemd. De benedictijnse historicus Gabriel Bucelin (1599-1681) schreef in de zeventiende eeuw dan weer dat hij als tweejarig kind van een dodelijke ziekte genas doordat zijn moeder hem meenam naar het beeld ...

Meester Heinrich kende oudere voorbeelden van het thema, maar onder invloed van de beginnende internationale gotiek maakte hij de voorstelling compact (er is geen open ruimte meer tussen Christus en Johannes) en teder. Elk vormelijk element verwijst naar eenheid: Johannes' hoofd rust letterlijk op Chris-

Foto's: © Museum Mayer van den Bergh, Dries Luyten

Restaurator Ingrid Geelen aan het werk in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, foto: © KIK-IRPA, Brussel

tus' hart. De plooien van hun beider gewaden neigen naar elkaar, over hun knieën lijken hun mantelzomen golvend door te lopen. Hun verstrengelde rechterhanden vormen een brug en Christus' linkerarm omvat zonder aarzeling Johannes' schouder. Johannes' pose toont op de meest onbevagen manier zijn overgave en geluk: "verzogen und versofen" (verzadigd en verzaligd), zoals de dominicaanse mysticus Heinrich Suso (1295-1366) schreef.

Frisse roze bloesjes

Tot 1869 bleef het beeld veilig in het klooster Sankt Katharinental, wat de uitstekende staat van bewaring verklaart. Daarna kwam het bij antiquairs en privéverzamelaars terecht. Fritz Mayer van den Bergh slaagde er in augustus 1900 in om dit zeldzame stuk aan te kopen en naar België te halen, terwijl ook een belangrijk Berlijns museum interesse had getoond. Historisch en spiritueel heeft de Christus-Johannesgroep een uitzonderlijke waarde. Een dergelijk kunstwerk verdient de beste zorg die de huidige technieken kunnen bieden, zodat ook toekomstige generaties de schoonheid ervan kunnen ervaren.

In de lente van 2024 begon men in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium aan een restauratie die zich opdrong, omdat de oorspronkelijke polychromie (met verguldsel, huidtinten, rood en groen) steeds valser en donkerder werd, hier en daar ontsierd door bruine lijnen en vlekken, korsten zelfs. Deze korst bleek niet te bestaan uit patina of verf, maar uit de gedegradeerde resten van vroegere restauratieproducten (onder meer paraffine, bijenwas en schellak), die de neiging vertonen om onoplosbaar te worden. Het hele beeld werd behoedzaam gereinigd, slecht geïntegreerde oude retouches werden weggehaald en de korsten werden behandeld met voorzichtig gedoseerde oplosmiddelen, hier en daar ook met het scalpel. Waar ze niet konden verwijderd worden zonder schade te berokkenen, werden ze in elk geval verdund.

De bedoeling van de behandeling was om de polychromie met minimale ingrepen of toevoegingen opnieuw tot haar recht te laten komen: een lichte integratie van storende lacunes en consolidatie waar de kleuren loskwamen. Hiervoor kon men gelukkig nog gebruikmaken van pigmentstalen die genomen waren

tijdens de vorige restauratie in 1951. De delicate glans van de vergulding en de huidtinten droeg immers oorspronkelijk in hoge mate bij tot het mystieke effect van het beeld op de kloosterzusters en andere toeschouwers. De frisse roze bloesjes van Christus en Johannes stralen nu opnieuw van leven. De bank waarop ze zitten heeft aan de zijkanalen opnieuw een heldere marmering in groenige en roze tinten. Het beeld werd ook gemonteerd op een nieuwe grondplaat, om het risico op schokken en onevenwicht tijdens manipulatie, transport of evacuatie te verminderen.

Tot in september 2027 zal *Johannes rust aan de borst van Christus* te zien zijn op de tentoonstelling *Publiekslievelingen*: drieënveertig stukken uit de collectie Mayer van den Bergh zijn honderd meter verder ondergebracht in het Antwerpse Maagdenhuis. Wanneer de verbouwing van het Museum Mayer van den Bergh voltooid zal zijn, keert de beeldengroep terug naar zijn vertrouwde omgeving. In afwachting daarvan kunnen we opnieuw frontaal voor de Christus-Johannesgroep plaatsnemen en langzaam de harmonie ervan tot ons laten doordringen, de wiegende lijnen, het

effect van intense rust en uitnodigende, zoete stilte. Het is niet moeilijk om de verwondering van de eerste toeschouwers te begrijpen, na te voelen hoe dit werk hen aangreep; het is zelfs niet moeilijk om door de meesterlijke handenarbeid van Heinrich von Konstanz heen nog de boom te vermoeden die hij misschien zelf ooit uitkoos, de notelaar in het landschap die voorbestemd was tot een wonderlijke reis.

“De emotionele kracht van het beeld was zo groot, dat het problemen veroorzaakte. Er ontstonden twee partijen onder de zusters, de bewonderaars van Johannes de Evangelist en de aanhangers van Johannes de Doper.”

Foto's: © Museum Mayer van den Bergh, Dries Luyten

